

הרב יהודה ש. סטורץ

כולל חלקת יהושע מודיעין עילית

אי איזבל עתליה ובניהם היו ישראלים

א. הקשה רבינו יהודה ב"ר קלונימוס משפירא מבעלי התוס' באשכנז (ערכי תנאים ואמוראים ע' יעקב איש כפר נבוריא) קושיא עצומה, וז"ל: 'כל ימי הקשיתי אני הסודר ^{י"ל} המשניות הללו, דולד שפחה ונכרית קרוי בנה ולא בנו. שהרי מצינו כי יורם בן אחאב בן איזבל בת אלבעל מלך צידונים היה. ונכרית היתה. והכתוב מייחסו על שם אביו, דכתיב 'יען נכנע הרעה מפני, בימי בנו אביא על ביתו'.¹ ויהוא אמר לו 'מה השלום עד זנוזי איזבל אמך וכשפיה הרבים'. אלמא דבנה של איזבל היה, והכתוב מייחסו על שם אביו.

¹הערה 106

וקשה לתרץ שאחאב לא נשאה אלא עד שנתגיירה וקיבלה עליה תורת ישראל, שהרי קלות של אחאב חומרי ירבעם. וא"ת היינו בעבודה זרה, אבל שאר התורה קיימו. הרי לעולם אינו גר אם לא יקבל כל התורה כולה. ואפילו דיקדוק אחד, כל שכן עבודה זרה. וכו'. ואין לדחות לומר אנן לא מקבלינן, מיהו אם נתגייר הרי הוא גר, דאפילו אם בשאר מצות אמר איני מקבל אינו גר, כל שכן בעבודה זרה שהיא שקולה ככל התורה כולה. דהיינו עבודה זרה דכל המודה בה כאילו כופר בכל התורה, כדנפקא לן מקרא ד'מן היום אשר ציוה השם' וגו'. פשיטא דכגוי הוא לכל דבריו, ואין מילתו וטבילתו כלום. עכ"ל. והניח בצ"ע.

ב. והנה לכאורה צ"ב שהרי רבינו יהודה ב"ר קלונימוס הקשה רק מדוע יהורם בן אחאב מתייחס אליו, ולכאורה יש תמיהה רבתי עצומה, הרי עתליה היתה בתו של אחאב, וכיון שאמה איזבל נכרית אף היא נכרית, ואף בנה אחזיה מלך יהודה נכרי, וממילא אחזיה אינו מתייחס אל יהורם בן יהושפט כדין בן הבא מן הנכרית, ומכל זרע דוד המלך לא נשתייר אלא יואש בן אחזיה בן עתליה, ונמצא שיואש אינו מתייחס כלל אל דוד המלך.

1 ואף שהרבה מקראות מייחס הכתוב בפירוש את יורם ואחזיהו לאחאב ולאויזבל, התם היינו שהמקרא מספר שבפועל נולד ממנו ולכן ירש את המלוכה, ובאמת ע"פ דין לא היה ראוי לרשתו, אך כל מעשיהם עשו ע"פ איזבל המרשעת. וכעין זאת כתבו התוס' (סנהדרין כא.ד"ה דאי), לגבי מ"ד שתמר נולדה מביאה ראשונה של מעכה שהיתה יפת תואר, וממילא לא התייחסה אחר דוד, וז"ל: 'והא דכתיב (שמואל ב' יג יח) 'כי כן תלבשנה בנות המלכים מעילים', מתוך שגדלה בחיקו של דוד קרי לה בת מלך. עכ"ל. והוא הדין יהורם מתוך שגדל בחיקו של אחאב נקרא בנו. ונראה שהערכי תנאים ואמוראים סבר שעל מה שאמר ה' לאלהיו כי הרעה תבא בימי בנו, מוכח שייחסו ה', ואינו סיפור דברים בעלמא.

ועוד קשה שהרי אסא או יהושפט השיאו את יהורם לעתליה, ובאמת מצינו שבחז"ל שנענשו על כך שנתחברו לאחאב הרשע, ונגזרה כליה על מלכות בית דוד והשאר הקב"ה את יואש שריד לבית דוד. אך לא מצינו בחז"ל שחטאו בכך שהשיאו נכרית לבניהם, וח"ו לומר כן על אסא ויהושפט מלכי בית דוד הצדיקים.

ג. ובעיקר מה שכתב שאיזבל לא נתגיירה כן מצינו ברלב"ג (מלכים א' טז לא בפירושו השני) שכתב שאיזבל לא נתגיירה. וכן משמע ברד"ק (שם) שכתב 'ולקח אשה מגויי הארצות עוד ולעבוד הבעל שהיו הם עובדים שם'. עכ"ל. ומשמע שכל לקיחתה היה כדי לעבוד הבעל כמנהג בית אביה. וכן נקט בציץ אליעזר (ח"י סי' מא פ"ב סק"ה) כדבר פשוט.

ד. ובעיקר הדברים האם איזבל נתגיירה נחלקו בזה האחרונים:

מהר"ש פרימו (אמרי שפר וירא ד"ה אבל האמת) כתב, וז"ל: 'אבל האמת לע"ד נראה דעובדיה לא עבד איסור רבית כלל דיהורם גוי גמור הוה, הבא מן הגויה, דבן איזבל בת אתבעל מלך צידונים הוה, ובנך הבא מן הגויה אינו קרוי בנך וכו', ומותר ללות בריבית, אלא מדרכנן אסור שמא ילמד ממעשיו, וכאן לא שייך דלת"ח מותר דלא גמר ממעשיו, והיינו עבדך היה ירא את ה'". עכ"ל.

והביא החיד"א (שיורי ברכה יו"ד סי' קנט סק"א, מדבר קדמות מערכת ר אות טו) את דבריו, והשיג עליו וז"ל: 'ועם האדון הסליחה, דהא דאסרו חכמים והתירו לת"ח, וכו', כל זה להלוות לעכו"ם ברבית. אבל ללוות לרבית מעכו"ם כעובדיה שלוה מיהורם, זה מותר לכל בכל זמן, ולא אסרוהו חכמים, וכו'. ומאי דמסיק הרב מהר"ש פרימו שם, דיהורם עכו"ם גמור הוה. הנה התוספות (ע"ז כו: ד"ה אני) כתבו, דישראל משומד הוה יהורם, ומה שלוה ממנו עובדיה ברבית הוה משום פקוח נפש'. עכ"ל.

ומבואר שדעת מהר"ש פרימו שאיזבל נשארה בגיורתה ובניה נכרים, ואילו החיד"א הוכיח מהתוס' שיהורם בנה היה ישראלי.

ה. ומצינו בכמה מדרשים שאיזבל היתה ישראלית. איתא בשיר השירים רבה (פ"א רמז ד) על הפסוק בני אמי נחרו בי: 'בני אמי, אומתי, זו איזבל, נחרו בי, נתגרו בי מלאו הדיין חרון אף עלי. שמוני נוטרה את הכרמים, מאכלת ומפטמת לנביאי הבעל והאשרה. ואליהו זכור לטוב שהיה נביא האמת שלחה ואמרה לו 'כעת מחר אשים את נפשך כנפש אחד מהם', הוי כרמי שלי לא נטרתי'. ע"כ. ומבואר שאיזבל היא מבני אומתי, והכתוב קוראו 'בני אמי'. ולכאורה מוכח שלא היתה נכרית.

ו. וכבר עמד בזה הקול יפה (שהש"ר שם) למהר"ש אשכנזי (בעל היפה תואר על המדרש רבה), וז"ל: 'אע"פ שלא היתה מישראל, אלא בת מלך צידונים, מ"מ בחזקת גיורת היתה, לפי הפרסום, אחר שנשאה אחאב'. עכ"ל. ונוטים הדברים שכוונתו שבאמת לא חל גירותה, כיון שלא נתגיירה בקבלת עול מצות כדין, אך כיון שלפי הפרסום שהיתה נשואה למלך ישראל חשבו לישראלית, ובפרט שבני ישראל פסחו על שני

הסעיפים, ולא היה עבודת הבעל נחשבת כעוון בעיניהם. אך תמוה מאד כיצד הכתוב קוראה 'בני אמי', ודרשו חז"ל 'בני אומתי', והרי כלפי שמיא גליא שלא נתגיירה, אלא שטעו בה בני ישראל באותו הדור. וראה גם במהרז"ו (שהש"ר שם) שהרגיש בזה, אך אין הכרע בדבריו אם היתה ישראלית או נכרית.

ז. וכן מצינו באסתר רבה (פ"ג רמז ב): 'ארבע נשים נטלו ממשלה בעולם, ואלו הן: איזבל, ועתליה מישראל, ושמירמית, וושתי מאומות העולם'. ע"כ. ומפורש שאיזבל ועתליה ישראליות היו. וכתב מהרר"נ פלאג"י (אבות הרא"ש ח"ג אבדר"נ פ"א ד"ה מלכים) שצריך ליישב כפי שיישב הקול יפה.

אמנם בתיקונים והשמטות בסוף הספר, כתב מהרר"נ פלאג"י שקשה מהמדרשים הללו על מהר"ש פרימו, ותמה על החיד"א הבקי בחדרי תורה מדוע לא העיר מכאן, וסיים 'והוא פלי'. ומבואר אף שמהרר"נ פלאג"י ביאר את המדרשים הללו כקול יפה הבין מוכח מהם שנתגיירה כדין, וצ"ל שכוונתו שבודאי בחזקת גיורת גמורה היתה לפי שלא היה נושא אחאב אילולי שנתגיירה כדין, מפני הפרסום, והיינו שאילו היה נושא נכרית לא היו ישראל מניחים אותו למלוך עליהם. ובהכרח שנתגיירה כדין, וקיבלה עליה עול מצות, וחזרה לסורה, [וכפי שמצינו גדרים רבים שלא יכלו המלכים הרשעים לפרוץ מפני העם], ובזה ניחא שהפסוק קוראה 'בני אומתי'.

ח. ועוד יש להוכיח כדעת החיד"א, מהתנחומא (משפטים רמז ט): 'ויהורם שנתן בריבית אמר הקב"ה עד עכשיו הוא חי, יבא יהוא ויהרגנו, וכו', וכתוב (מלכים ב ט) 'ויהוא מלא ידו בקשת, ויך את יהורם בין זרועיו, ויצא החצי מלבו, ויכרע ברכבו', על שהקשה בו ופשט את זרועיו ליטול את הריבית, לקיים מה שאמר יחזקאל 'בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה'. ע"כ.

ובפשטות מבואר כדברי התוס' שהיה ישראל משומד, ונענש על שנטל רבית. אם כי קצת יש להעיר שבמדרש נראה שהעונש בא 'על שהקשה בו ופשט את זרועיו ליטול את הריבית', וגם גוי ראוי להענש על מעשה האכזריות כגון זה, שרצה יהורם ליטול מהאלמנה את בניה משום הריבית שנטל מאביהם, אך מתחילת המדרש משמע שהעונש הוא משום שנתן בריבית, אמנם אפשר שהמציאות שמי שהונו בא מריבית אינו ראוי לחיות, ומציאות זו קיימת גם בגוי, אלא שגוי אינו מוזהר על כך².

2 ועוד אפשר שהרי מבואר בגמרא שאחאב שקול היה, לפי שהיה ותרן בממונו, ומהנה ת"ח מנכסיו, ופירש המהרש"א (ד"ה שהיה) שהיינו מה שיהושפט אכל מסעודתו. ורק רוחו של נבות הטעתו ועי"ז נענש אחאב. אמנם ביהורם אילו היה ותרן בממונו והיה מלוה בלי ריבית, ובפרט במה שהיה מהנה את עובדיה וד' מאות הנביאים שהיו אוכלים משלו, וע"י הלוואתו היום ניצולים מרעב, בודאי היה הזכות מגין עליו, שהרי לא חטא כ"כ כאביו ואימו, ונמצא שמה שלא עשה חסד זה איבד זכותו להנצל לחיים מעונש בית אחאב.

ט. מאידך מצינו במדרש שמואל (פכ"ב רמז ג, והו"ד בילקוט שמעוני שמואל א רמז קבט) על הפסוק (יחזקאל ה ז) 'וכמשפטי הגוים וגו' לא עשיתם: 'רבנין אמרין כרעים עשיתם וכטובים לא עשיתם. רבי יהודה ברבי סימון אמר, אפילו כרעים לא עשיתם, איזבל בת כומרים היא, משלחת ואומרת לאליהו וכו', הוי אפילו כרעים לא עשיתם. ע"כ. ומבואר שהיה תביעה על בית שאול שלא נהגו אפילו כמנהג הרעים שבגוים, והיינו איזבל בת כומרים. ומשמע שנכרית היתה. אלא שאינה ראייה כ"כ, כיון שחזרה במהרה לסורה ונהגה כמנהג אבותיה הכומרים, קרויה בת כומרים [ואדרבא אפשר מה שלא קראו נכרית עובדת ע"ז אלא בת כומרים היינו משום שנתגיירה וחזרה לסורה]³.

י. והנה הראיה מתוס' שיהורם היה ישראל משומד, וכן הראיה מהתנחומא שנענש על שנטל ריבית אינו ראייה גמורה לגבי איזבל, משום שאפשר שנתגייר ע"י נביאי האמת כגון אליהו או עובדיה או אלישע, ושוב תקף עליו יצרו ועבד ע"ז⁴.

יא. ובעיקר הנידון אי איזבל נתגיירה ראוי להקדים מעט בענינו של אחאב.

איתא בירושלמי (סנהדרין פ"י ה"ב): 'רבי לוי עבד דרש הדין קרייא אשתא ירחין לגנאי, 'רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה'. אתא לגבי כליליא, א"ל מה חטית לך, ומה סרחית קדמך. אית לך רישיה דפסיקא, ולית לך סופיה 'אשר

3 בנעויות זכיתי פעם לדבר עם הגר"י דויד שליט"א בענין אי יש לעבד עברי אישות בשפחה שמוסר לו רבו, וא"ל הגר"י דויד שליט"א שממה שהתורה קוראתו 'אשה' מוכח שיש לו בה אישות. ולפי זה לכאורה ממה שהנביא כתב 'ויקח אשה את איזבל', מוכח שחל בה אישות וקידושין, ובהכרח נתגיירה. והנה ראיתי בחיד"א (חומת אנך מלכים א' טז לא) שפירש, וז"ל: 'ויקח אשה את איזבל. סטרא אחרא'. עכ"ל. וצ"ב כוונתו בזה. ואפשר שכוונתו לרמוז שלא היה כאן אישות לפי שלא נתגיירה כדעת מהרי"ש פרימו [וגם בחיד"א אולי לא נחלק אלא שיהורם היה משומד בעת שהלוח ברבית, ואפשר שיהורם נתגייר ולא איזבל אימו],

4 ובפרט שמצינו שיהורם היה טוב מאביו ומאימו והסיר את מצבת הבעל, וחטא רק בחטאת ירבעם בן נבט (מלכים ב' ג ב-ג). ופירש רש"י 'מדאגה שלא תשוב הממלכה לבית דוד אם יעלו לרגל, לכך עבדו את העגלים'. [וראה במלבי"ם (מלכים ב' י ל) שלא היה תביעה כ"כ על יהוא שחטא בחטאת ירבעם, לפי שנתירא שיעזבוהו ויקבלו עליהם את מלכות בית דוד, אך לאחר שהבטיחו ה' ד' דורות היה תביעה עליו. וממילא התביעה על יהורם אינו כה גדולה, לפי שבודאי ירא היה שיעזבוהו ויקבלו עליהם את בית דוד]. ובנעויות קודם שמלך שלא חשש עדיין מסתבר שקיבל עליו עול מלכות שמים, ואם נתגייר אז בודאי אפשר שהיה גירות גמורה, אף שאח"כ חטא בריבית קצוצה, וגם באותו שעה משמע שידע שעובדיה מחביא את הנביאים ולא גילה לאימו [ראה בדרשות מהר"י וייל (נדפס במוריה תשמ"א גליון קט-קי עמ' ט) שאחאב היה יודע שעובדיה מחביא את נביאי ה' ולא גילה לאיזבל, ומסתבר שגם יהורם ידע למה מלוה בריבית לעובדיה]. וכן משמע מהתוס' (ע"ז כו: ד"ה אני) שהיה בדרגת מומר אך לא בדרגת מסור ומין [ונראה שם קצת שגם לא היה בדרגת מומר להכעיס]. וראה ברלב"ג בתועלת (שם פ"ב): 'גם כן תמצא כי יהורם בן אחאב לא הפליג ברע כמו שהפליגו בו אביו ואמו, והסיר את מצבת הבעל, ואע"פ שדבק בחטאת ירבעם, הנה מפני מה שמיצט מן הרע נתן הש"י שכרו וכו'.

היסתה אותו איזבל אשתו. עבד דרש ליה שיתא ירחין לשבת, 'רק לא היה כאחאב אשר היסתה אותו איזבל אשתו. ע"כ.

ובדומה לזה מצינו בבבלי (ב"מ נט.) 'ואמר רב כל ההולך בעצת אשתו נופל בגיהנם, שנאמר רק לא היה כאחאב וגו'. ע"כ. ופירש רש"י, וז"ל: 'סיפיה דקרא אשר הסתה אותו איזבל אשתו. עכ"ל. ומבואר שמה שנפל אחאב בגיהנום היה רק מחמת שהלך אחר אשתו איזבל.

וכיו"ב מצינו ב"פ שאחאב חזר בתשובה, הן לאחר הריגת נבות היזרעאלי והן לאחר מעשה אליהו בהר הכרמל, וכמעט שנתקבלה תשובתו לולי איזבל שחזר והסיתה אותו. ובאמת אחאב מסר נפשו להלחם עם ארם משום שלא הסכים למסור לו ספר התורה, וקראו מחמד עיננו, ולא רצה לנהוג בו שום בזיון, אף שהסכים למסור לו את נשיו ובניו כספו וזהבו ולהיות לו לעבד⁵ (מלכים א' כ' ג-ו).

ועוד מצינו שקירב מלכי כל האומות לשם ה', דאיתא באלהי רבה (פרשה י): 'לא היה עשיר גדול בעולם כאחאב מלך ישראל, רל"ב מלכים עבדו אותו, ואין צורך לומר לבית השן שבנה. וכיון ששמעו ממנו הבריות מרדו בו. שלח והביא בן כל אחד ואחד והושיבן בירושלים ובשמרון. אמרו, כל אותן עובדי עבודה זרה היו, וכיון שבאו בירושלים ובשמרון היו יראי שמים. ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים, שכרן שהיו יראי שמים לאמיתן באתה להן תשועה גדולה לישראל על ידן, שנאמר: 'הנה נביא אחד נגש אל מלך ישראל וגו'. ויאמר אחאב במי, ויאמר בנערי שרי המדינות וגו', ויפקד שרי המדינות וגו' (מלכים א' כ יג-טו). ע"כ.

5 ובנותן טעם לשבח יש להביא את הגמרא (מגילה ג.) בשעה שתרנגם יונתן בן עוזיאל את הנביאים נודעזעה ארץ ישראל ת' פרסה על ת' פרסה, יצתה בת קול ואמרה 'מי הוא זה שגילה סתריי לבני אדם, ועמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר אני הוא שגליתי סתריך לבני אדם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא אלא לכבודך עשיתי, שלא ירבו מחלוקת בישראל. וביארה הגמרא, שסתרי היינו שפירש דקרא (זכריה יב יא) 'ביום ההוא יגדל המספד בירושלם כמספד הדד רמון בבקעת מגדון' קאי על המספד של הריגת אחאב. והיינו שהמספד לעתיד לבא על הריגת משיח בן יוסף או שחיתט יצר הרע (סוכה נב.) יהיה כעין המספד שספדו לאחאב על הריגתו. ומשמע שיש בזה סוד עמוק שנודעזעה הארץ ת' פרסה על ת' פרסה. ותמוה שהרי התוס' (ב"ק יז. ד"ה הלא) הקשה שבמיתת אחאב היה שמחה וכפי שדרשו חז"ל (סנהדרין לט:): על מה שנאמר בהריגת אחאב (מלכים א' כ לו) 'ויעבור הרינה במחנה' שזהו משום 'באבוד רשעים רינה' (משלי יא י). ותירצו תוס', שהמספד היה של אוהביו וקרוביו. אך עדיין תמוה מדוע דימו את המספד העתיד למספד של אוהבי אחאב הרשעים. ואולי אפשר לומר בעומק הדבר שבדאי היה שמחה גדולה באיבודו של אחאב, אך מאידך היה מספד גדול על אותו רשע שאילולי היה חוטא בנשואיו לאיזבל היה ראוי להשיב ישראל בתשובה, וכפי שהצליח אליהו בימיו לבטל את העם מהבעל, ובאמת נראה שהעם כבר לא נטה אחר הבעל, ויהורם בנו הסירו, ויהוא השמידו לגמרי, ויותר לא מצינו שחטאו עשרת השבטים בבעל. ואולי היה כאן הספד על אחאב שהיה ראוי להיות משיח בן יוסף ומאחר שהיה כלי קיבול גדול, כגודל מעלתו כן גודל רשעו. וכן למ"ד שהמספד הוא על שחיתט היצר הרע, יש הספד על כך שבטל, וא"א יותר לכובשו וליטול שכו.

ומבואר שאחאב ביסודו מלך כשר היה, וביסודו היה טוב מכל מלכי ישראל, אלא שאיזבל הצליחה להסיתו לעבוד את הבעלים ככל תועבות בית אביה, והצליחה להדיחו מלהיות מלך כשר עד הדיוטא התחתונה שחטא והחטיא יותר מכל שאר מלכי ישראל, והוא נמנה בד' מלכים שאין להם חלק לעוה"ב.

ומצינו עוד בחז"ל (אליהו זוטא פרשה ג', ילקוט שמעוני כי תצא רמז תתקכה): 'ומניין לנושא אשה לשם גדולה סוף שמעמידין עליו מאותה משפחה למעט זרעו אחריו, שכן מצינו ביהושפט מלך יהודה, שכשראה את אחאב מלך ישראל שהיו לו שבעים בנים, אמר, כלום ירש זה את העולם, סוף הלך ונתחתן בו'. וחזינן שהיה גברא דמרא סיעא בידה, עד שטעה בו יהושפט שראוי להתחתן בו מפני גדולותו, ואף שחז"ל מצאו שהיה תביעה על יהושפט, והיה כאן כוונה לשם גדולה שלא לשם שמים, בודאי היה כאן מקום גדול לטעות בו, ואפשר שיהושפט חשב שיצליח להחזירו למוטב⁶. וראה ביעב"ץ על סדר עולם (פי"ז) שכמה שנים מלך יהושפט על מלכות ישראל והיה אפטרופוסו של יהורם בן אחאב שהיה קטן במות אחיו, ואפשר שמה שהורם נתגדל ע"י יהושפט גרם לו שלא הלך בדרכי אביו ואימו והסיר את מצבת הבעל.

יב. והנה נחלקו בסיפרי (ראה פסקא פז) האם הסתה היינו טעות או גירוי: 'כי יסיתך אחיך בן אמן, אין הסתה אלא טעות, כענין שנאמר (מלכים א' כא כה) 'אשר הסתה אותו איזבל אשתו'. אחרים אומרים אין הסתה אלא גירוי, שנאמר וכו'.

ומבואר שגדר ההסתה שהסיתו איזבל לא היה גירוי אלא שהצליחה להטעותו, ונראה שבאמת האמין שאלהיו ונביאי האמת הם עוכרי ישראל ועוברים על רצונו של מקום, וכפי שהטיח באלהיו שהוא עוכר ישראל, וכפי שהתווכח עם יהושפט שנביאי הבעל הם נביאי ה', והאמין שמה שמיכיהו בן ימלא מתנבא עליו לרעתו היינו מרוע לב הנביא⁷.

ובאמת חזינן כמה הגדילו את התביעה על רציחתו של נבות היזרעאלי, ועל כך נחתם הגזירה על בית אחאב, ולכאורה מה התוסף ברציחתו יותר מאשר העוון של

6 ודרשו חכמים (סנהדרין קב:) שמו, אח לשמים ואב לע"ז, וכן אמרו שם שאחאב שקול היה, ואף שהסיקה הגמרא שבע"ז לא חשיב שקול, אף שפסח על שני הסעיפים, מ"מ נחשב שקול לפי שותרן בממונו, ובודאי היה לו מידות טובות ומכח כך היה שקול עד שהכריע מעשה נבות היזרעאלי, שהיה מעשה רשע מצד בין אדם לחבירו, ומכוחם חשב יהושפט שלא גרע מר"ע ששנא ת"ח ואמר מי יתן לי ת"ח ואנשכנו כחמור, ובכ"ז רחל נתחתנה עימו והחזירתו למוטב לפי שהיה צנוע ומעלי. ואף יעקב אבינו נתבע שהשתדל להסתיר את דינה ושמא היתה מחזרת את עשיו בתשובה.

7 וכתב האברבנאל (ישועות משיחו ח"ב העיון השלישי פי"ב) וז"ל: 'ובמדור הששי שהוא יותר קשה ראה מיכה, לפי שירבעם ואחאב כי עבדו ע"ז היה כדי להעמיד מלכותם, ושלא תסוב המלכות לבית דוד, אבל מיכה מבלי הכרח ולא תועלת התחיל בזמנו לעשות פסל בישראל'. עכ"ל. ונראה שירבעם ואחאב מכח הנגיעה שלא תסוב מלכותם לבית דוד טעו והטעו, ואילו היה בידם מידת הנקיות של דוד המלך ע"ה [וכפי שהרחיב במסילת ישירים בפרטי הנקיות] היו שמים ליבם אל טעותם ושבים למוטב.

רציחת נביאי האמת, והטעם נראה משום שבנכות היוזרעאלי ידעו שהם עושים נבלה ולא היה כאן שום הסתה וטעות, ובזה עונשו חמור טפי.

יג. ונראה שעיקר התביעה על אחאב היה על כך שנשאה את איזבל לשם יופי או ממון או שררה אף שלא היתה הוגנת לו⁸, או שמיד שהתחילה להסיתו לא גירשה, וכן לאחר שאלהיו הנביא הצליח להחזירו בתשובה וכבר ראה כמה העמיק לחטוא ע"י איזבל היה לו לגרשה מיד ולא לדבר עימה משוב ועד רע. אך לאחר שכבר הסיתו אפשר שניטל ממנו הבחירה בדבר.

והוא בכלל הסוגיא (ע"ז יז). דמינים אינם שבים בתשובה, ואם שבים מיד מתים, מתוך צער שאין להם כח לכופ את יצרם, וגזירת מלך, כי אם לא ימותו מיד ישובו לכסלה. והיינו שניטל מהם הבחירה לשוב, ולחיות חיים בתשובה שלמה.

והטעם שאין להם בחירה, ע"פ מה שפירש רש"י (ר"ה יז. ד"ה המינין) שאלו 'תלמידי ישו הנוצרי אשר הפכו דברי אלהים חיים לרעה'. משום שלאחר שהמין משבש את התורה, אין בכח התורה להחזירנו למוטב, וככל שילמד יותר ישתבש וישוב לסורו.

יד. ואחר הקדמה זו נראה שהמחלוקת תלויה בדברי המדרש (אליהו רבה פרשה י): 'איזבל בת אתבעל מלך צידונין אשת אחאב בן עמרי אמרה משנה ראשונה שנכנסה, למדן דרכי עבודה זרה, וכו', ובשכיל מעשיה ומעשי בעלה אבדו מן העולם הזה ומן העולם הבא ואבדו בניהם עמהם. משל למלך בשר ודם שהביא לו עבדו מנחה שבעים כדי שמן, וכיון ששמע ממנו דברים יתירים טרף אותם לפניו'. ע"כ.

ונראה שיש כאן חידוש שאפילו בשנה ראשונה הצליחה איזבל כבר להחטיא את אחאב בדרגה שהתמכר לע"ז שלא היה מלך שחטא כ"כ כמוהו.

ונראה שנחלקו מהו החידוש בדבר, דעת הערכי תנאים ומהר"ש פרימו שהמדרש בא לחדש שכבר בשנה הראשונה החטיאה את אחאב כ"כ, משום שמעולם לא העלתה

8 ומדויק מלשון הפסוק (מלכים א' טז לא): 'ויהי הנקל לכתו בחטאות ירבעם בן נבט, ויקח אשה את איזבל בת אתבעל מלך צידנים, וילך ויעבד את הבעל וישתחו לו'. ודרשו חז"ל (סנהדרין קב:): 'אמר רבי יוחנן קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם'. ע"כ. והנה ידוע שכל אדם מתחבט על ענינים שונים האם הוא נוהג כשורה או לא, וכפי שמכנהו המכתב מאליהו 'נקודת הבחירה' של כל אחד, וכיון שנעשה לו עבירה אחת כהיתר, למחר נוטה לעבירה אחרת חמורה ממנו, ושם נקודת הבחירה שלו. ונראה שירבעם בן נבט אף שחטא והחטיא, היו העבירות חמורות בעיניו, וכזה התחבט כל ימיו האם עושה כדן או לא, וממילא לא חטא יותר מכך. אך אחאב העבירות שעשה ירבעם נעשו לו כהיתר גמור, והאמין בכל ליבו שכך הוא המסורת של מלכות אפרים החשובה ממלכות בית דוד, וכיון שחמורות של ירבעם נעשו קלות של אחאב, וכלישנא דקרא 'ויהי הנקל לכתו', שוב טרדו יצרו שיעשה דבר גדול מזה שישא את איזבל, דבר שאצל ירבעם היה מופקע מנקודת הבחירה שלו, ומשם התדרדר עד למדור עמוק יותר בשאול יותר מכל מלכי ישראל, כפי שמבואר בפסוקים שם.

על דעתה לעזוב את גילולי בית אביה, והוא ראה גמורה שלא נתגיירה בלב שלם, ולא קיבלה עליה מעולם עול תורה ומצוות.

ואילו החיד"א ס"ל שאדרבא בודאי אחאב בתחילה קודם שנשא את איזבל לא היה חוטא, ובודאי גיירה כדין, וקיבלה עליה עול תורה ומצוות⁹, אלא שמרוב תשוקתה לגילולי בית אביה מיד בשנה הראשונה כבר חזרה לסורה, וזהו החידוש במדרש שמיד בשנה הראשונה לגיורה כבר חזרה לסורה. ובאמת מדברי המדרש מוכח שבתחילה כשר היה, שהרי נמשל לעבד שהביא למלכו ע' כדי שמן [ונראה שאלו ע' בניו מאיזבל], אלא שאח"כ הוסיף דברים יתרים.

טו. וכעת עלינו לבאר מדוע דנו הקדמונים הנ"ל רק אם איזבל ויהורם היו ישראלים, ולא דנו כלל על עתליה, ולכאורה הקושיא חמורה הרבה יותר שהרי כל מלכות בית דוד מתייחס לדוד המלך רק בתנאי שעתליה היה בת ישראל.

טז. אמנם באמת נראה שיהורם היה צדיק כל ימי חיי יהושפט, ובודאי לא השיאה יהושפט לנכרית או לעובדת ע"ז, ובהכרח שעתליה נתגיירה וכל ימי יהושפט כשרה היתה¹⁰. ורק לאחר מותו סרו יהורם ועתליה מעל ה'. וכן נראה מהפסוקים שמלך יהורם בחיי אביו, ובודאי אם היה חוטא היה אביו מסירו, ובאמת בפסוק לא נזכר שחטא

9 ובאמת בפרקי דרבי אליעזר (פי"ז) מובא שהלכות שמחת חתן וכלה וניחום אבלים נלמד מאיזבל.
10 וקצת רמז לזה נראה ע"פ מה שפירש רש"י (דברי הימים ב' יג ב), וז"ל: 'והמסורת הוזה תקח בידך בשם רבינו אלעזר, וכן אמר לי בשם אביו, וכן מצאתי בפירושו אביו, בכל מקום שהוסיף וי"ו בשם אשה זו משום שבחה, כמו עתליה ועתליהו מולכת על הארץ, כי אשת חיל היתה'. עכ"ל. והחיד"א (חומת אנך שם) כתב ע"ז, וז"ל: 'ואפשר ליתן טעם על פי הפשט, כי אות וי"ו מיוחדת לזכר, ולכן הני נשי במאי דזכייין בחשיבות, הוסיף להן וי"ו דחשובות כזכר במדות והנהגה. ועל דרך הדרש, כל הנשים הם במלכות, ואלו כיונו ליחד מ' עם דודה, ולכך נתוסף וי"ו בשם הרומז לקב"ה, ובשם ה"ו כחדא שריין. אלא דקשה מעתליהו, ויש לישב'. עכ"ל. ועוד אעיר הערה נוספת שהנה מצינו (מלבי"ם מלכים ב' ט כט) שאחזיהו מלך יהודה לא מלך אלא ע"י בני ירושלים, לפי שלא הסכימו בני יהודה למנות עליהם רשע כזה, ואילו עתליה מלכה על כל ישראל, וכתב המהרי"ט צהלון (החד' סי' קיח ד"ה ואפילו) שכל ישראל קיימו וקבלו את עתליהו למלוך עליהם, וצ"ב כיצד נשתנה הדברים באותו דור. ולפי דברינו נראה שמעיקרא עתליה היתה אשה גדולה, ולכן לקחיה אסא ויהושפט ליהורם, וזה כוונת החיד"א ויש ליישב שאף היא היתה באותו הסוד ונתוסף וי"ו לשמה הרומז על הקב"ה. ולאחר מות יהושפט הרשיעה והסיתה את בעלה יהורם ללכת בדרכי אביה, וכן יעצה לבנה אחזיה להרשיע, ולכן ביאר הכתוב כיצד הצליחה למלוך על כל הארץ, משום שמתחילתה היתה כשרה, והיתה אשת חיל וצדקת עד שנתייחד שמו של הקב"ה על שמה, ונתוסף וי"ו לשמה, 'ועתליהו מולכת על הארץ', ועדיין היתה בחזקת כשרה בעיני העם [ורק הנביא גילה לנו האמת שהיא זו שהסירה את יהורם ואת אחזיה מדרך ה'], ובחלקלקות לשונה הצליחה להסית את העם שתם מלכות בית דוד, וראויה המלוכה לשוב לבית אפרים, וכפי שהובא בזהר חדש (כרך ב רות לז): 'מהו ותדבר, אמרה שעתידין זרעו של דוד ליאבד מן העולם'. ולכן הצליחה להסית את כל העם שתמלוך [ואף שפשט הכתוב ותדבר מלשון דָּבַר, נדרש שהצליחה ליטול את המלוכה מבית דוד מכח דיבוריה].

אלא לאחר מותו של אביו. ובפרט לפי מה שכתב הגר"א (הג' סדר עולם פי"ז הגהה יב) שהיה יהורם בן ב' שנים כשנשא את עתליה, ומסתבר שאף עתליה היתה קטנה, ונתחנכה מקטנותה בבית מלכי יהודה. וכן משמע לפי מה שכתב המלבי"ם (דברי הימים ב' כא ד) שיהורם הרג את אחיו ואת שרי ישראל לתי שמחו בו על שהולך בדרך בית אחאב. ומשמע שרק אז הרשיע, ורק אז מחו בו¹¹.

יז. אך המתבונן יראה שנוטים הדברים שעתליה לא היתה בת איזבל כלל.

וקודם יש לדון האם עתליה היתה בת עמרי או בת אחאב. ויש בזה סתירה בפסוקים, על יהורם נאמר (מלכים ב' ח יח): 'וילך בדרך מלכי ישראל כאשר עשו בית אחאב, כי בת אחאב היתה לו לאשה'. ואילו על בנו אחזיהו נאמר (שם כו): 'ושם אמו עתליהו בת עמרי מלך ישראל'. ומיד אח"כ (שם כז) נאמר: 'כי חתן בית אחאב הוא'. וכן בדברי הימים נאמר על יהושפט (ב' יח א): 'ויתחתן לאחאב'. ופירשו הרד"ק והמצודות שהיינו מה שיהורם נשא את בת אחאב¹². ועל יהורם בנו נאמר (שם כא ו): 'וילך בדרך מלכי ישראל כאשר עשו בית אחאב כי בת אחאב היתה לו אשה'. ועל אחזיהו בן יהורם נאמר (שם כב ב): 'ושם אמו עתליהו בת עמרי מלך ישראל'.

והרד"ק (מלכים ב' ח כו, ודברי הימים ב' כב ב) כתב שבת אחאב היתה, ונקראת בת עמרי משום שבני בנים הרי הם כבנים. וכן כתב הרלב"ג (מלכים שם) שהיתה בת אחאב. וכן כתב במלבי"ם שם. ובמצודת דוד (דברי הימים שם) הוסיף: 'ויתכן שעמרי גדלה ונקראת בתו אף כי בני בנים הם הבנים'¹³.

יח. וכיון שהסכימו המפרשים שהיתה בת אחאב ולא בת עמרי עלינו לדון האם היו לאחאב ב' נשים, או שכל בניו היו מאיזבל.

ומצינו בזה מקרא מפורש (מלכים א' כ ג) שאמר בן הדד מלך ארם לאחאב: 'כספך וזהבך לי הוא, ונשיך ובניך הטובים לי הם'. ומבואר להדיא שהיו לו כמה נשים, וראה במלבי"ם שלא ביקש בן הדד אלא את נשותיו ובניו היפים והטובים, אך לא את כל

11 ואגב יש להעיר שמוכח שהיו אף משרי ישראל [ולא שרי יהודה] שמחו בו, והיה זה בימי יהורם בן אחאב שנראה שהיה יותר כשר מיהורם בן יהושפט, שהרי הוא הסיר את הבעל ולא הלך בדרכי אביו ואימו ורק דבק בחטאת ירבעם בן נבט, ואילו יהורם החטיא את בית יהודה בבעל. ונראה שלכן אף שרי ישראל מעשרת השבטים מחו בו.

12 ראה רש"י (שם) בשם הסדר עולם (פי"ז) שיהושפט נשא בת עמרי, מלבד מה שהשיא את בנו יהורם לעתליה בת אחאב, אך בהגהות הגר"א (לסדר עולם אות יב) הגיה אף בסדר עולם שיהושפט נתחתן בבית אחאב במה שהשיא את בנו יהורם לבת אחאב.

13 ואפשר שהטעם שיחסוה לעמרי, משום שרצה הכתוב לרמוז מדוע נענש יהושפט, אף שעתליה כשרה היתה באותה שעה, שמכל מקום היה לו לחוש להתחתן עם עמרי, שמא יש עדיין בזרעו שרש פורה ראש ולענה, כפי שנתברר לבסוף. ובפרט לפי מה שכתב בסדר עולם שרש"י שנשאה נתחזק עמרי ומלך על ישראל והרגו לתבני, וממילא היה תביעה על אסא ויהושפט על פשעי בית אחאב שנתגלגל במה שנתחתנו בעמרי.

נשיו. ועוד כתב (שם ו) שאחאב הרבה נשים כסף וזהב שלא כדת, [והיינו או יותר מי"ח, או כיון והיו מסירות אותו כאיזבל אפילו שנים נאסר]¹⁴.

יט. והנה איתא ילקוט שמעוני (מלכים ב רמז רלב אות י, חבקוק רמז תקסג אות ג): 'אברהם עשה רצונך נתת לו בן למאה שנה, אחאב עובד אלילים הוליד שבעים בנים, שרה עשתה רצונך נתת לה בן לתשעים שנה. איזבל בת כומרים הולידה שבעים בנים. וכשם שהיו לו שבעים בנים בשומרון כך היו לה [בילקוט בחבקוק הגירסא לו] ביזרעאל וכל אחד ואחד היו לו פלטין של קיץ ופלטין של חורף'.

ומשמע שכל הבנים היו מאיזבל, והיה מעשה ניסים שנולדו להם ע' בנים¹⁵. וכן כתב החיד"א (חומת אנך מלכים ב' י א): 'ולאחאב ע' בנים בשומרון. אמרו רז"ל שהיו מאיזבל'.

אמנם בדקדוק לשון המדרש, מוכח שרק אותם ע' בנים בשומרון היו מאיזבל, אך ע' הבנים ביזרעאל לא היו מאיזבל. לא מיבעיא לפי לשון הילקוט במלכים כשם שהיו לו ע' בנים בשומרון היו לה ע' בנים ביזרעאל, ומוכח שאותם בנים בשומרון לא היו שלה, אלא אף ללשון הילקוט בחבקוק ממה שלא כתב 'כשם שהיו להם' אלא 'כשם שהיו לו' מוכח שאותם ע' ביזרעאל היו רק שלו. אלא שיש נפק"מ בין הגירסאות, לפי הגירסא בילקוט בחבקוק היו בני איזבל בשומרון עיר המלוכה, ובני שאר הנשים ביזרעאל. וכן מסתבר יותר לפי שהיא שלטה ונראה שבניה היו החשובים בממלכה, וכפי שנביא לקמן. ואילו לפי הילקוט במלכים היו בני הנשים האחרות בשומרון ובניה ביזרעאל¹⁶.

14 ומצינו בספרי (שופטים פיסקא קנט): 'לא ירבה לו נשים, אפילו כאביגיל וחברותיה שהן כשרות, לא ישאנה וכגון איזבל וחברותיה שהן רעות היא מסירה לבו'. ומשמע שכל הנשים היו רעות כאיזבל, ואינו ראיה גמורה משום שאפשר שדוגמא בעלמא נקט, והיינו שאם נודמנו לו כמה רעות כגון איזבל ועתליה וחברותיה, אך נוטים הדברים קצת שהספרי הביא כפי שדוד נשא כמה נשים כשרות כגון אביגיל ושאר נשות דוד, וכן אחאב נשא כמה נשים רעות כגון איזבל וחברותיה.

15 ובפרט אם נקבל כפשטא דקרא שאחאב נשא את איזבל לאחר שמלך, וא"כ בכ"ב שנים נולדו להם ע' בנים, [לפי חשבון של ט' ירחי לידה, וב' שנים שמסולקת דמים, כפי המציאות בזמנם, היינו ע' בנים בח' לידות, ואף אם נשתנה טבעה ולא היתה מסולקת דמים כלל, ומיד לאחר הלידה היתה שוב, וילדה כל ילדיה לו' מקוטעים, עדיין ילדה ע' בנים במ"ב לידות]. ובפרט לפי מה שמבואר בגמרא (סנהדרין לט): שאחאב איש מצונן היה. ונעשה לה עוד מעשה ניסים, שלפי טבעה היתה צריכה להתכחש יופיה מריבוי הלידות, וחזינן שאף בזמן שיהוא השמיד את בית אחאב, והיה זה י"ג או י"ד שנים לאחר מות אחאב, וכבר היתה קרובה לימי זקנותה, ואף שראתה את יהוא משמיד ונלחם כנגד בית אחאב בשליחות הנביא, עדיין חשבה בליבה שיהוא ילך אחר יופיה, וישאנה, כמבואר בפסוק (מלכים ב ט ל): 'ותשם בפוך עיניה, ותיטב את ראשה'. ופירש רש"י, וז"ל: 'כדי שתהא לחן בעיני יהוא וישאנה'. עכ"ל. ומזה נראה מהלך מחשבתה, וצורת הסתה שהיתה מסיתו בו את אחאב.

16 והנה עצם לידת ק"מ בנים לאחאב הם מעשה ניסים, וביותר מה שע' נולדו מאיזבל. ואין לך בו אלא חידוש, ומסתבר שכל השאר וכן בנותיו היו משאר נשיו, אמנם הואיל ובמעשה ניסים עסקינן, אי אפשר להוכיח מכאן מאומה, שמא היתה עוד בת אחת לאיזבל. ואולי היה על המדרש להזכירה,

כא. והנה אחי אחזיהו מלך יהודה אמרו ליהוא (מלכים ב' י יג): 'ונרד לשלום בני המלך ובני הגבירה'. ופירש רש"י: 'בני הגבירה איזבל'. ויש קושי גדול בלשון הפסוק מדוע נכפלו בני המלך ובני הגבירה, ולכאורה בני המלך ובני הגבירה היינו הך, ואף אם רצו להזכיר את איזבל מאיזה סיבה היה ראוי לומר בני המלך והגבירה. ועוד שאינו לשון כבוד להזכיר ולדרוש בשלום בני המלך יחד עם בני הגבירה.

ועמד בזה הרד"ק וכתב, וז"ל: 'ומה שאמר 'ובני הגבירה' אחר שאמר 'לשלום בני המלך', לפי שהכבוד היה תלוי בה שאף בחיי אחאב היתה היא גבירה, ואחאב היה נשמע אליה ועושה על פיה'. עכ"ל. ובזה מיישב מדוע הזכירו גם את בני הגבירה, אך עדיין קשה הקושיה הראשונה.

ונראה מוכח מכאן שבני המלך היה שם כללי לכל הק"מ בנים, אך בין בני המלך היו הע' המיוחסים החשובים יותר שנתייחדו בתואר 'בני הגבירה', ושאר בני המלך היו שפלים מהם, ולכן כשדרשו בשלומם, דרשו תחילה בשלום בני המלך באופן כללי, ושוב מפני כבודה של איזבל דרשו בשלום בני הגבירה המיוחסים יותר משאר בני המלך באופן פרטי. וכפי שהבאנו לעיל שחלק היו בשומרון וחלק ביזרעאל, ומסתבר כגירסא שבני איזבל היו בשומרון עיר המלוכה, ולהם יועד המלוכה, כפי שבאמת אחזיהו ויהורם בני איזבל ירשו את מלכות אחאב, ושאר הבנים נדחו ובנו להם פלטרין ביזרעאל.

כב. ועדיין עלינו לדון האם היתה עתליה מאיזבל או מאשה אחרת.

והנה באחזיהו ויהורם נתפרש בפסוקים שהיו בני איזבל, וגינה אותם הכתוב שהלכו בדרכיה של איזבל, באחזיהו נאמר (מלכים א' כב נג): 'וילך בדרך אביו ובדרך אמו'. ופירש הרלב"ג: 'היא איזבל, כי בן איזבל היה'. וכן ביהורם נאמר (מלכים ב' ג ב): 'ויעשה הרע בעיני ה', רק לא כאביו וכאמו, ויסר את מצבת הבעל אשר עשה אביו'. ופירשו רש"י רלב"ג ורד"ק שהיינו איזבל. והוסיפו שאת האשירה לא הסיר מפני שלא היה יכול שהיתה אימו עובדת אותו, אך הוא לא עבד אלא לעגל שעשה ירבעם, והוסיף המלבי"ם שעשה כן רק מחמת יראת נזק. וכן הוכיח אלישע את יהורם (מלכים שם יג): 'לך אל נביאי אביך ואל נביאי אמן'. וכן אמר יהוא ליהורם (מלכים ב' ט כב): 'מה השלום עד זנוני איזבל אמן וכשפיה הרבים'.

אמנם בעתליה לא ייחסה הכתוב בשום מקום לאיזבל, ובכל מקום לא יחסה הכתוב אלא לעמרי, או לאחאב. ובכל מקום שהוזכר רוע מעשיה הוזכר כי בת אחאב היא, ולא בת איזבל. ואילו היתה גם בת איזבל מסתמא היה מייחסה הכתוב גם לאימה.

ובפרט שהמדרש מאריך מהצלחת הרשעים בעולם הזה, והעמדת ע' בני המלוכה, ומה שאפילו בתם הצליחה למלוך ו' שנים על בית דוד, הוא בודאי הצלחה ונס שלא מצינו עוד כמותו, ומכך שלא נזכר במדרש נוטים הדברים שלא היתה בת איזבל, אלא בת שאר הנשים.

כג. הובא לעיל דברי המצודת דוד (דברי הימים ב' ^{18:1} רב ב) שאפשר שעמרי גדלה את עתליה ולכן קרויה על שמו. והוא תמוה מדוע גדלה עמרי ולא אחאב אביה, ואם גידל את ע' בניו בשומרון, וע' בניו ביזרעאל, מדוע לא גידל אף את אחותם עתליה. ואפשר שהואיל ואיזבל ריחקה את בני שאר הנשים ושלחה אותם מעל פניה, כפי שמצינו שאלו היו בשומרון ואלו ביזרעאל, והקפידה שיקראו אלו בשם תאר 'בני הגבירה' ויובדלו משאר 'בני המלך', אף עתליה שהיתה מאם אחרת גדלה אצל סביה עמרי. ואפשר שלכן היה לאחאב גם בית ביזרעאל ע"י כרם נבות היזרעאלי, לפי ששם היו שאר נשותיו, והקפידה איזבל להרחיקם מעיר המלוכה.

כד. והנה אם נקבל פשוטו של מקרא (מלכים א' טז לא) נראה שנשא אחאב את איזבל כשמלך על ישראל, וכן משמע שלא עבד את הבעל והאשירה כל ימי חייו אביו, ורק כשמלך חטא יותר משאר המלכים שקדמו לו, ונשא את איזבל, וכפי שהובא באלוהו רבה (פרשה י') שכבר בשנה הראשונה לנישואיה התמכר לע"ז. ולפי חשבון השנים רחוק הדבר שעתליה היתה בת איזבל. והנה אחזיהו מלך יהודה היה בן כ"ב שנה במלכו (כהכרעת הסדר עולם (פ"ז) וכדעת רוב המפרשים מלבד הרד"ק, וכבר עמד המלבי"ם שפירוש הרד"ק צ"ע), ואביו יהורם מלך ח' שנים, ויהושפט חי עוד ז' שנים אחר מות אחאב. נמצא אחזיהו נולד ז' שנים קודם מיתת אחאב, והיינו שנת ט"ו למלכותו. והוא היה קטן הבנים. ואם אחאב נשא את איזבל מיד במלכו, ועתליה נולדה ט' חודשים לאחר מכן, ובהיותה בת י"ב שהיתה ראויה לבנים מיד נתעברה מיהורם, נמצא גדול בני יהורם לא נולד אלא בשנת י"ג או י"ד למלכותו. ומהפסוק נראה שאחזיהו היה קטן הבנים והיה הפרש גדול בין גדול הבנים שהיה ראוי למלכות לבינו שהיה צעיר במלכותו. ולפי זה ההפרש אינו יותר משנה או שנתיים, אלא אם כן נאמר שאחי אחזיהו לא נולדו מעתליה אלא משאר נשותיו. ועדיין דחוק הדבר.

אמנם הגר"א בהגהות לסדר עולם (פ"ז הגהה יב) הגיה וז"ל: 'שהשיא אסא את בן בנו [יהורם] לבתו של עמרי [עתליה]. כן צ"ל. פירוש שנתחתן עם עמרי בשנה שניה למחלוקת [של עמרי ותבני], והוא [יהורם בן יהושפט] היה אז בן שתי שנים. וט' של עמרי, וכ"א של אחאב, וי"א של יהורם [בן אחאב], וא' של אחזיה בן אחאב, הרי מ"ב. ובתחלת שנים עשרה של יהורם בן אחאב מלך אחזיה בן יהורם מלך יהודה'. עכ"ל.

ולפי דבריו ט' של עמרי וכ"א של אחאב וז' שמלך יהושפט אחר מות אחאב היינו ל"ז, וזה אי אפשר שהרי בן ל"ב היה יהורם במלכו. וצריך לומר שנמנה לו המלוכה ממיתת אחאב, משעה שנגזר על אביו למות, ונתלה לו בתפילתו ז' שנים [ראה שם בסדר עולם], ונמצא שנשאה ל' שנה קודם מיתת אחאב, כשהוא בן ב' שנים. ולפי זה עתליה נשאת כבר ח' שנים קודם תחילת מלכות אחאב. ומסתבר שכשם שבעלה היה בן ב' שנים ויעדו אותם זה לזה, אף היא היתה קטנה, ובזה ניחא מדוע נקראת בת עמרי, לפי שהוא השיא אותה בהיותה קטנה ממש.

כה. ועוד יש להעיר שלא מצינו בשום מקום תביעה על יהושפט שנתחתן עם איזבל, אלא רק עם עמרי ואחאב, ולכאורה התביעה בזה גדולה הרבה יותר, וראוי להזכירה¹⁷. ונראה שאסא ויהושפט לא לקחו מבנות איזבל, אלא רק מבנות שאר נשיו.

כו. ודקדקתי עד כמה שידי יד כהה מגעת, ובכל הראשונים שמצאתי כולם דקדקו שלא להזכיר שעתליה היתה בת איזבל אלא רק בת אחאב, וכפי המבואר בפסוקים. אכן מצאתי ברבנו אלעזר מגרמייזא תלמיד רבינו יהודה ב"ר קלונימוס משפירא (ספר השם עמוד עט) שכתב וז"ל: 'זה גרם לאסא שנתחתן בבית עמרי ובזרע אחאב ואיזבל'. ולדבריו בהכרח צריך לומר שאיזבל או עתליה נתגירו כפי שהארכתי, או שאין הלשון מדוקדק, והכוונה שנתחתן בבית הרע הזה, ואף שעתליה היתה בת אשה אחרת, כל הבית וחינוכה היה ע"פ תועבות איזבל. וצ"ע.

וכעין זאת מצאתי באברבנאל (דברים כז יד) וז"ל: 'וגם באחזיה מלך יהודה נאמר ויעש הרע בעיני ה' כבית אחאב כי חתן בית אחאב', הוא לרמוז שתפש דרכי איזבל חותנתו אשת אחאב, כי לכן יחסו לבית אחאב, כי חתן אחאב הוא, ועל זה נאמר כאן ארור שוכב עם חותנתו רוצה לומר שימשך אחרי דעתה'. עכ"ל.

ולפום ריהטא נראה שאיזבל היתה חותנתו של אחזיה בן עתליה, והיינו שעתליה היתה בתו של איזבל. אמנם אחר העיון נראה שהאברבנאל ביאר שהיה חותנתו משום שהיתה אשת אחאב ואף על זה נופל השם חותנתו, ופירש שנתייחד על כך ארור לפי שזה היה מהדברים שגרמו לישראל לחטוא בימי אחזיה. ואדרבא אילו היתה בת איזבל היה לכתוב כן בקרא, וכן האברבנאל היה צריך לכתוב 'איזבל חותנתו אם אשתו', ומדוע צריך להזכיר אשת אחאב, ובהכרח שתפש דרכי חותנתו והיינו אשת אבי אשתו, אך לא היתה חותנתו אם אשתו. ולא הזכיר לישנא דקרא חמותו אלא חותנתו. ועכ"פ אם נאמר באברבנאל שעתליה באמת היתה בת איזבל, צ"ל שאיזבל או עתליה נתגירו¹⁸.

כז. והנה מצינו עוד קושיא גדולה ועצומה שמתיישב לפי דברינו, הגאון רבי אריה צבי פרומר הי"ד ראש ישיבת חכמי לובלין (ארץ צבי ח"ב ליקוטים קצרים עמ' תיא) הקשה, וז"ל: 'עומד אני במלכים (ב' פ"י פ"א): 'ויך יהוא את כל הנשאים לבית אחאב ויזרעאל וגו', עד בלתי השאיר לו שריד'. וכן היה ציווי ה' אליו ע"פ הנביא. ועי' בפ"ט פמ"ה 'והכית את בית אחאב וגו', ואבד כל בית אחאב'.

וקשה לי הא נשארה עתליה אם אחזיה בת אחאב כדכתיב לקמן פ"א, ומלכה אחר זה ז' שנים. ואחר זה מלך יואש בן אחזיה בן עתליה בת אחאב, ואחריו אמציה בנו,

17 ואפשר שהתביעה היתה על שנתחתן עם עמרי לפי שהוא גידל את עתליה, ולא איכפת לן מה שנשא בת אחאב, אלא מה שהתחנכה אצל עמרי, ואילו היתה גדלה אצל אדם כשר לא היה שום תביעה במה שאביה היה רשע.

18 ואם לא נאמר כן בלא"ה קשה מדוע תלו את הארור בשוכב עם חמותו, ולא בבוועל בת אל נכר, ולכאורה זה האיסור, וזהו הגורם לדבר, ואילו מה שנמשך אחר דעות חמותו, אין בהכרח דבר איסור וארור.

ואחריו עזריהו בנו, ואחריו יותם וכו', כל מלכי יהודה עד עולם, דהיינו מלכי בית דוד מצד אביהם, כולם היו ממנו והלאה מזרע אחאב מפאת עתליה אם אחזיה. ויפלא מאד כיון שכל תפארת בית ישראל דהיינו מלכי בית דוד עד עולם היו מבית אחאב, הלזה ייקרא שלא השאיר לו שריד¹⁹, וצריך עיון גדול ה' יאיר עיני'. עכ"ל.

כח. ולכאורה כן יש להקשות לגבי יהושבע בת יהורם, שאף אותה לא הרגו, ולכאורה אם היתה בת יהורם היתה גם בת עתליה. אמנם לא נתברר בפירוש האם היתה בת עתליה, ומפורש בפסוק (דברי הימים ב כא יז) 'וגם בניו ונשיו', ומבואר שהיו לו נשים הרבה, ולא רק את עתליה. אמנם יש מהמפרשים שכתבו שיהושבע היתה בתו של עתליה, ולפי זה צריך ליישב אף מדוע לא היתה בכלל הגזירה של השמדת בית אחאב.

כט. והנה אליהו הנביא התנבא על אחאב (מלכים א' כא כב): 'והכרתי לאחאב משתין בקיר'. וכן מצינו בנבואת יונה הנביא נערו של אלישע (מלכים ב' ט ח-ט): 'והכרתי לאחאב משתין בקיר'. ומצינו מחלוקת בפירוש 'משתין בקיר'.

איתא בגמרא (ב"ב יט:): שרבה בר בר חנה סבר שמשתיין בקיר היינו אדם, ומסקנת הגמרא שהיינו כלב. וכן הוא בירושלמי (סנהדרין פ"ב ה"ג). במדרש שמואל (פכ"ג רמז יא) נחלקו רבי יהודה ורבי נחמיה האם משתיין בקיר היינו בני בנים או כלב.

רש"י (מלכים א' יד י) פירש, וז"ל: 'משתין בקיר. תרגם יונתן 'ידע מדע', משית בקירות לבו'. עכ"ל. ורש"י בסנהדרין (קב: ד"ה משתיין) פירש, וז"ל: 'משתין בקיר. תלמיד חכם משית בקירות לבו'. עכ"ל²⁰. והרד"ק (שמואל א' כה ב, מלכים א' יד י, שם כא כא) הביא את תרגום יונתן הנ"ל, ואת דברי חז"ל שהיינו כלב²¹.

19 ואין לומר שהועילו תפילות דוד המלך למנצח על השמינית ועוד לבטל את הגזירה במקצת במה שנשאר יואש, וגזירה רעה אף שיצאה מפי הקב"ה יכולה להתבטל ע"י תשובה ותפילה, משום שלא הקשה מהנבואה אלא ממה שאמר הנביא שבאמת יהוא קיים את הנבואה עד בלתי השאיר לו שריד, והרי לא נתקיימה.

20 דברי רש"י תמוהים מאד, שהרי נגזרה גזירת שמד על כל בית אחאב, ומה שייך להוסיף שלאחר שיושמד כל ביתו לא יהיה לו תלמיד חכם מבני ביתו. וראיתי בציץ אליעזר (ח"ה קו' אבן יעקב, מדברי אביו בתחילת הקו' סק"ג) שהביא בשם אביו הג"ר יעקב גדליה ולדנברג ע"פ הגמרא (סנהדרין פב.) דהבועל בת אל נכר עונשו שלא יהיה לו ער בחכמים ועונה בתלמידים. ופירש רש"י (שבת נה:): 'ער חריף להבין ולהורות בין החכמים'. ואחאב בעל את איזבל שהיתה בת אתבעל מלך צידונים, וזהו עונשו שלא יהיה לו ער בחכמים ועונה בתלמידים, והיינו ת"ח המשית ליבו. ולפי זה התעוררתי שאפשר שהנביא בא לבאר לו כיצד הגיעה לדיוטא אחרונה, ובזה ביאר לו שמתחילה בעל בת אל נכר ונגזר דינו שלא יהיה לו משתיין בקיר, והיינו משית ליבו בדברי תורה. ומכאן כן עבירה גוררת עבירה הסיתו איזבל להתמכר לע"ז, ועדיין היה שקול משום שהיה ותרן בממונו, עד שהגיע לדיוטא התחתונה והסיתו איזבל לחטוא בנבות היזרעאלי שחטא גם בבין אדם לחבירו, ונגזר דינו להאבד לגמרי. ועוד אפשר לומר, שאילו היה לו בנים ת"ח היה תקוה שישוכו בתשובה, אך מאחר ובעל בת אל נכר ונגזר עליו שלא יהיה לו ת"ח מזרעו, ממילא אפס התקוה שיצא ממנו בן הגון, ונגמר דינו לאבדון.

21 ראיתי בספר אם הדרך (שכנים פ"ט ה"ב) למהר"מ אשכנזי שכתב שלולי דברי רש"י היה מפרש

אך הרלב"ג מצודות דוד (שמואל א' כה ב, מלכים א' יד י, שם כא כא) והבאר שבע (סנהדרין קב: ד"ה משתין) פירשו שהיינו הזכרים. ונראה שזהו כוונת רבי יהודה בני בנים, והיינו כל הזכרים אפילו יוצאי חלציו. ואפשר שפירשו כן, לפי שסברו שפשוטו של מקרא משמע כרבי יהודה וכרבה בר בר חנה, ודרך בעלי מקרא לפרש המקרא ע"פ פשוטו, אף במקום שהלכה כבעלי משנה ובעלי גמרא²².

וכן סבר רבנו אלעזר מגרמייזא תלמיד רבינו יהודה ב"ר קלונימוס משפירא (ספר השם עמוד עט), וז"ל: 'זה גרם לאסא שנתחתן בבית עמרי ובזרע אחאב ואיזבל יצא מהם מנשה, וכו', יהודה גרם ליוסף לכך מבין שניהם יצאו מלכי בית דוד, ולא נגזר על בית אחאב על הנקבות אלא על הזכרים כלייה, לכך בתענית ירושלמי מדבית אחאב שעירי חטאת יביאו קודם שיהא מנוח למשיח. עכ"ל.

ל. ולפי השיטות שמשתיין בקיר היינו הזכרים נחא טובא שלא היה גזירה על עתליה ובניה, אמנם קשה מאד לשון הפסוקים דמשמע שגם הריגת אחזיה ושאר בני אחיו היה מחמת ציווי ונבואה זו²³. וכן בהריגת עתליה מבואר שהיה משום הציווי להשמיד את בית אחאב. ובעיקר משום שבלשון הפסוקים נראה שהיה גזירה להשמיד לגמרי את בית אחאב, וכלשונות הפסוקים שדקדק בארץ צבי להקשות ממנו 'עד בלתי השאיר לו שריד', 'ואבד כל בית אחאב'.

לא. אמנם לפי השיטות שמשתיין בקיר היינו כלב, ולכאורה זהו מסקנת הבבלי והירושלמי קשה מאד לומר שבנות אחאב, ובניה הבאים אחריה גריעי טובא מכלבי בית אחאב. ואפשר לומר שבנות אחאב ממש, וכן בני בנותיו, עוד נקרא עליהם שם אחאב, והגזירה היה להשמיד כל דבר שנקרא עליו שם בית אחאב, ולכן נגזרה גזירה להשמיד את עתליה ובניה, אך יואש שאינו מתייחס לאחאב דמשפחת אם אינה קרויה

שמשתיין בקיר היינו שמדע ידע היינו שיודע להבחין בצניעות ושלא להשתין באמצע הדרך אלא בצניעות ליד הכותל. ורבה בר בר חנה סבר שהיינו דוקא אדם, ומסקנת הגמרא שאפילו כלב בכלל. נקטו כאן בפשיטות שכל משתיין בקיר בתנ"ך היינו הך, אך יש להעיר שהאמור בשמואל היינו מה שרצה דוד להרוג כל משתיין בקיר של נבל מדין מורד במלכות. והאמור במלכים א' יד מדובר על הגזירה של ירבעם בן נבט. והאמור במלכים א' כא מדובר על הגזירה על אחאב. והנה החתם סופר (ב"ב יט: ד"ה דכתיב) ביאר הטעם שהגמרא הביאה ראייה רק ממשתיין בקיר האמור לגבי אחאב, משום שלגבי נבל שהיה מורד במלכות וכל נכסיו למלך, שרי לדוד להשמיד כלביו. וכן לגבי ירבעם שהיה לביתו דין עיר הנדחת, צריך להשמיד אפילו את הבהמה. אך לגבי אחאב שאיזבל הדיחה את ביתו, ובעיר הנדחת יש דין שיהיו מדיחיה אנשים ולא נשים, וממילא לא היה דין של עיר הנדחת. ולכן סבר רבה בר בר חנה שאין דין להשמיד את הממוץ, והסיקה הגמרא שהיתה גזירה מיוחדת להשמיד הכל כפי שנגזר על עמלק שלא יזכר עוד שמו אפילו על הבהמה, שלא יאמרו זאת בהמתו של עמלק. והוא הדין היה דין להשמיד אפילו כלביו של אחאב.

והנה מצינו שליהורם היה כמה נשים, ולפי זה צ"ל שכל המ"ב בני אחי אחזיה שהרגם יהוא, כולם היו מעתליה. ואילו בני שאר נשיו, ושאר צאצאי דוד המלך הרגה עתליה.

משפחה, וכן הוא דור שלישי ואינו מבנותיו ולא מבני בנותיו, עליו כבר לא חלה הגזירה.

וכן מבואר במהרש"א (סנהדרין לט: ד"ה אבל) שביאר את דברי הגמרא שאחאב שאל את עובדיה מדוע אין ביתו מתברך כביתו של לבן בזכות יעקב וביתו של פוטיפר בזכות יוסף, והשיבו עובדיה ביתו של אחאב אינו מזומן לברכה, והקשה המהרש"א הרי גם לבן ופוטיפר היו רשעים, ותי' וז"ל: 'מ"מ בנותיו של לבן היה מזומנים לברכה וכן בת פוטיפר אבל באחאב כל ביתו אינו מזומן לברכה כדכתיב לא אשאיר לאחאב משתיך בקיר'. עכ"ל²⁴. ומבואר שגם בנותיו היו בכלל גזירת משתיך בקיר.

לב. ובאמת לפי מה שפירש רש"י ע"פ תרגום יונתן ידע מדע משית בקירות ליבו, אפשר לבאר דבר נפלא, שבאמת כל מי שהיה בזמן הנבואה משית בקירות ליבו נגזר עליו להאבד מן העולם, אך יואש שהיה אז תינוק שעתה נולד ניצול מהגזירה לפי שעדיין לא הגיעה למשית בקירות ליבו, אך עדיין צ"ב מדוע אינו נקרא שריד לבית אחאב.

לג. והנה לפי הצד שכתבנו שעתליה היתה בת איזבל אלא שנתגיירה כדין, היתה כקטן שנולד, ולא חל עליה הגזירה, אלא שעדיין צריך ביאור מדוע נהרגו עתליה אחזיה ושאר בניה, ומבואר בפסוקים ובמפרשים שהריגתם הוא חלק מהשלמת הגזירה והציווי שנגזרה להשמיד את בית אחאב.

ושו"ר במהרש"א (סנהדרין קב: ד"ה ויבקשו) שאחזיהו לא נהרג מפני שהיה מזרע אחאב, אלא מפני שהיה קודר אזכרות וכותב ע"ז תחתיהם, וכיון שנהג מנהג בית אחאב כפי שלימדו אימו, דנו יהוא למיתת בית דין. ולפי זה אין כוונת הכתוב שהיו מבית אחאב ממש, אלא לפי שנהגו מנהג בית אחאב. ומבואר באמת שלא היתה הגזירה עליהם.

24 ולולי דברי המהרש"א נלע"ד לבאר דברי הגמרא ע"פ מה שהאריך החיד"א (ראש דוד פר' חיי שרה) שאף שלווה עובדיה רבית כדין משום פקוח נפש, מכל מקום לא היה ביתו של עובדיה מזומן לברכה משום שהמציאות שרבית אף בהיתר מכלה ממונו של אדם, ולכן שאל אלישע את אשתו אם יש לה דבר משלה שאינו של בעלה שע"ז יכול לחול ברכה. ומלשון החיד"א מזומן לברכה נראה שקאי על דברי הגמרא כאן. ולענ"ד נראה הביאור שאחאב שאל את עובדיה מדוע אין הבית מתברך עבורו, האם אינו ירא אלוקים כיעקב ויוסף, והשיבו עובדיה עבדך ירא אלוקים מאד, אלא שנטלתי רבית להצלת הנביאים, ואף שהוא פקוח נפש אין ביתי מזומן לברכה. ואע"פ שנטלתי רבית להציל במסירות נפש את הנביאים, אף שידעתי שאני מסתכן בנפשי מאיזבל, ובממוני מחמת הרבית, אך הא גופא עשיתי משום שעבדך ירא את ה' מאד, ומסרתי נפשי ממוני והברכה הראויה לי למען נביאיו. וכ"ש שאין בכח מה שאני על הבית להביא ברכה אל ביתך, שאין ביתך מזומן לברכה מחמת שלויתי ברבית, ובפרט שביתך נטלו ריבית.

לג*. ושו"ר ירושלמי (תענית פ"ד ה"ב): 'אמר רבי לוי, מגילת יוחסין מצאו בירושלם וכתוב בה, וכו', בן קוביסין מן דאחאב'. וצ"ב דמשמע שם דמנה יוחסין מהאב, ומשמע דעדיין נשאר בימי הירושלמי אדם ידוע בשם בן קוביסין שהיה מצאצאי אחאב.

לד. ולבאר את כל הקושיות הנ"ל נראה לדקדק בלשון הנבואה שקילל אליהו את אחאב (מלכים א' כא-כב): 'הנני מביא אליך רעה, ובערתי אחריו, והכרתי לאחאב משתין בקיר ועצור ועזוב בישראל. ונתתי את ביתך כבית ירבעם בן נבט, וכבית בעשא בן אחיה, אל הכעס אשר הכעסת ותחטא את ישראל'.

וכן מצינו בנבואת יונה הנביא נערו של אלישע (מלכים ב' ט ז-ט): 'והכיתה את בית אחאב אדניך, ונקמתי דמי עבדי הנביאים ודמי כל עבדי ה' מיד איזבל. ואבד כל בית אחאב והכרתי לאחאב משתין בקיר ועצור ועזוב בישראל. ונתתי את בית אחאב כבית ירבעם בן נבט וכבית בעשא בן אחיה'.

וצ"ב מהו כפל הלשונות בנבואה: א. והכיתה את בית אחאב. ב. ואבד כל בית אחאב. ג. והכרתי לאחאב משתין בקיר עצור ועזוב. ד. נתינת בית אחאב כבית ירבעם ובעשא. ובפרט שלאחר שפירט יונה הנביא שיאבד כל בית אחאב, מה שייך לפרט וגם המשתין בקיר יכרתו, ובפרט לתרגום יונתן שהיינו בר דעת, או לרלב"ג וסיעתו שהיינו הזכרים, ובפרט לרש"י בסנהדרין שהיינו ת"ח, שהוא בודאי עונש יותר קטן ופרטי מהעונש הכללי ואבד כל בית אחאב.

ובכעין זה עמד המהרש"א (ח"א סנהדרין קב:), והביא דברי הגמרא דעצור ועזוב היינו בעולם הזה ובעולם הבא, וז"ל: 'ומנלן דלא אתי וגו' עצור בעה"ז ועזוב לעוה"ב כו', מה שלא דרשו כן בירבעם, דכתיב נמי הכי והכרתי לירבעם משתין בקיר עצור ועזוב וגו', משום דבירבעם יש לפרש כפשטיה, משא"כ באחאב דכתיב ברישא דקרא ואבד כל בית אחאב גו', דהיינו כלל, לא הוי ליה לפרט שוב העצור ועזוב ממנו, אי לאו להך דרשא עצור בעוה"ז ועזוב לעוה"ב. ומזה דקדק נמי רש"י לדרוש בהאי קרא 'משתין ת"ח משית כו' עכ"ל, משום דהוה בכלל רישא דקרא 'ואבד כל בית אחאב גו', אי לאו דאיצטריך להך דרשה וק"ל. עכ"ל.

אך ביותר קשה מאחר וכבר נאמר ואבד כל בית אחאב, מה שייך לחזור ולפרט משתין בקיר, וכפי שהקשה המהרש"א לגבי עצור ועזוב. וביותר קשה שהמהרש"א בא ליישב את רש"י, ומה תשובה היא זו שלאחר שיאבד כל בית אחאב, בהכרח שמשתין בקיר היינו שלא יהיה לו ת"ח.

ובדומה לזה יש להקשות על מה שמצינו לאחר ששלחו ליהוא את ראשי ע' בני אחאב שבשומרון שוב נאמר (מלכים ב' י יא): 'ויך יהוא את כל הנשאים לבית אחאב ביזרעאל, וכל גדליו ומידעיו וכהניו עד בלתי השאיר לו שריד'. ולכאורה בזה תם בית אחאב לגמרי, שהרי כבר לא השאיר לו שריד. ושוב נאמר (שם יז) 'ויבא שמרון, ויך את כל הנשאים לאחאב בשמרון, עד השמידו, כדבר ה' אשר דבר אל אליהו'. וצ"ב שהרי לא נשאר שריד וכיצד הכה את הנשאים.

לה. ונתבאר לעיל שהיו בני המלך משאר נשים ובני הגבירה מאיזבל, ולפי זה הדברים נפלאים, ונראה שהיו כאן שני נבואות נפרדות, נבואה אחת שנגזרה על בית אחאב, והיינו הבית המיוחד של אחאב ואיזבל, ועל אותו בית נגזרה גזירת כליה מוחלטת, ואבד כל בית אחאב. ובזה מצינו ציווי ליהוא להכותם שיאבד כל הבית עד תומו. ואפשר שהיה גם נבואה שכך יהיה, ועוד דימה הכתוב בית זה לבית ירבעם ובית בעשא, ויל"ע מהו התוספת בדמיון זה [ואפשר שבא לומר שהמלוכה לא יתייחס יותר לבית זה, א"נ שהוא תוכחה על שלא למדו מוסר ממה שאירע לבתים אלו].

ויש עוד נבואה אחרת לגמרי, והוא והכרתי לאחאב כל משתין בקיר עצור ועזוב. ונבואה זו לא איירי על בית אחאב המיוחד, והיינו בית אחאב ואיזבל, אלא על הגברא, ובזה כלולים כל בניו גם משאר נשיו. אלא שבנבואה זו לא נאמר 'ואבד כל אשר לאחאב', אלא רק המשתין בקיר עצור ועזוב.

לו. ובזה מיושב כפתור ופרח קיום הנבואה ע"י יהוא, שבתחילה שלח להרוג את ע' בניו שבשומרון שהיו בני איזבל, ושוב הלך לזרעאל ושם הרג את כל הנשארם לבית אחאב, והיינו בני בניה של איזבל ובנותיה, עד איבוד כל הבית, וכלל בזה גם הריגת גדליו ומיודעיו וכהניו, ונראה ע"פ דברי חז"ל שכלל בזה גם את ע' בניו משאר הנשים שהיו ביזרעאל, עד בלתי השאיר לו שריד. אולם עדיין נשארו בשומרון מצאצאי אחאב שהיו כלולים בכלל משתין בקיר, כל אחד כפי שיטתו מה כלול בזה, שלא היו בכלל בית אחאב, ואף לא בכלל גדליו ומיודעיו וכהניו. ואפשר שהיו גם כאלה אשר ריחקה איזבל, כפי שמצינו שעתליה גדלה אצל עמרי אביה, ולא אצל אביה המלך אחאב. ובהשמדת שארית צאצאי אחאב נתקיימה נבואת אליהו.

לו. ובזה מיושב שפיר שעתליה שלא היתה מאיזבל לא היתה בכלל הגזירה הראשונה של בית אחאב, אלא בכלל הגזירה של והכרתי לאחאב משתין בקיר. ובאמת שאר בני אחי אחזיהו נהרגו בשומרון עם הנשארם לאחאב, לאחר שכבר נאמר שלא השאיר לבית אחאב שריד. לפי שהם לא היו בכלל בית אחאב. ועדיין יש לבאר האם עתליה היתה בכלל הנבואה השניה, ואם היא בכלל משתין בקיר. ולכאורה קשה ממה נפשך, אם עתליה היתה בכלל מדוע לא הרגה יהוא, ואף אם לא היה בכוחו, מדוע נאמר בפסוק שהשמיד את אחאב, ועדיין עתליה ויואש קיימים. [לגבי שאר זרע דוד שהרגתם עתליה, אפשר שהיו זרע יהורם משאר נשיו, ושאר בית דוד שלא באו מיהושפט]. ומאידך אם עתליה לא היתה בכלל הגזירה מדוע נהרגו מחמת היותם זרע אחאב.

לח. ואפשר שלא היתה בכלל הגזירה, אלא שנהרגו משום שהלכו בדרכי אחאב. אמנם נראה עוד לפי מסקנת הבבלי והירושלמי שמשתין בקיר היינו כלב, הגזירה היתה רק מי ששמו של אחאב קרוי עליו, אך עתליה שהיתה אשת יהורם לא היה שמו של אחאב קרוי עליה, ולכן נתקיימה הנבואה אף שלא נהרגה. ולא הרג יהוא אלא את אחזיהו ובני אחיו שבאו לשאול בשלום בית אחאב, ובפרט שהדגיש הכתוב שקודם

שהרגם שאלם מי אתם, וכיון שאמרו לו שירדו לשאול בשלום בני הגבירה, ובכך ייחסו את עצמם אל בית אחאב ואיזבל, ולכן הרגם²⁵.

ומדוקדק מאד בפסוקים (דברי הימים ב' כב ז-ח): 'ומאלהים היתה תבוסת אחזיהו לבוא אל יורם, ובכאו יצא עם יהורם אל יהוא בן נמשי אשר משחו ה' להכרית את בית אחאב. ויהי כהשפט יהוא עם בית אחאב, וימצא את שרי יהודה ובני אחי אחזיהו משרתים לאחזיהו ויהרגם'. ומבואר שהטעם שהרגם לא מפני שהם מבית אחאב, אלא משום שהם 'משרתים לאחזיהו', ולפיכך נכללו אף הם בכלל הגזירה להשמיד את בית אחאב, שהרי כלל את גדוליו מיודעיו וכהניו, בכלל בית אחאב שנצטוו לאבד.

לט. ונראה שכיון שהרגה עתליה את כל זרע המלוכה אמרה שכלה מלכות בית דוד, והמלכות עוברת לבית אחאב, ומכח כך מלכה, וכפי שהובא בזהר חדש (כרך ב רות לז:): 'מהו ותדבר, אמרה שעתידין זרעו של דוד ליאבד מן העולם'. ומבואר כל בני יהודה קיימו וקבלו את עתליהו למלוך עליהם [כמבואר מהרי"ט צהלון (החד' סי' קיח ד"ה ואפילו)] מכח דבריה שהיה נבואה שעתידים מלכות בית דוד להאבד מהעולם, ובכך הסיתה את בני יהודה שהמלוכה שייכת לה מכח היותה בית אחאב. ונראה שזהו ההדגשה בפסוק (דברי הימים ב' כב י'): 'ותקם ותדבר את כל זרע הממלכה לבית יהודה'. ולכאורה היה צריך לומר לבית דוד, אלא שרמז הנביא שהעבירה את הממלכה מבית יהודה לבית אפרים.

וכיון שייחסה עצמה לאחאב, ומלכה מכח היותה בתו, וייחסה עצמה אליו, שוב חל עליה הגזירה, ונאבדו. ורק יואש שלא ייחס עצמו לאחאב לא היה בכלל הגזירה [וכן יהושבע אם נאמר שהיתה בת עתליה].

ולפי זה אפשר מה שכתב רבינו אליעזר מגרמיזא שהגזירה היתה רק על הנזכרים ולא על הנקיבות אינו חולק על מסקנת הבבלי, אלא שסובר שעל נקיבות הנשואות לאיש אחר לא חל הגזירה, משום שאין שמו עליהם, משא"כ כלב.

לט. וכיון דאתינן להכי, נוסף עוד הערה בענין עתליה, מבואר שבני עתליה פרצו את בית המקדש, וצ"ב הרי הרגה את כל בניה, ופירש רש"י בניה מאיש אחר, והדבר תמוה אימתי נשאת לאיש אחר, אם לאחר שמת בעלה יהורם, והוא שנה או ב' שנים קודם שמלכה היא, א"כ עד סוף מלכותה לא היו בני אלא כבני ו' או ז' שנים, ונראה שהבנים המפרצים היו גדולים ובעלי ממשלה. ואם נאמר שנשאת מקודם לאחר וילדה

25 וברומה לזה מצאתי בחתם סופר (או"ח סי' קצ ד"ה עוד כתבת), וז"ל: 'עוד כתבת מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק (גיטין נז:). לא ידעתי מה רצית בזה, אולי להקשות על רז"ל מדוע לא ניתן להם תקומה, הלא ידעת דברי חז"ל פ"ק דע"ז (י): לא יהיה שריד לבית עשו בעושה מעשה עשיו, והכי נמי הרמז שלא יהיה תקומה לכל העושים מעשה מלכי כנען ומעשי המן ובניו. וכשנתלו המן ובניו כבר יצאו מהם אותם פרידות טובות שהיו עתידים להתגייר, ומהמן לא היה עתיד לצאת עוד מי שנתגייר'. עכ"ל.

בנים, ורק אח"כ נשאת ליהורם, ונשאה אלמנה או גרושה, מלבד שהוא דוחק שהמלך ישא אלמנה או גרושה, הבאנו לעיל את דברי הגר"א (הגהות לסדר עולם פי"ז הגהה יב) שיהורם היה בן שתי שנים כשהשיאוהו לעתליה, ומסתמא אף היא היתה קטנה אז, ודוחק שאז כבר היתה גדולה ואם לבנים. ואפשר שבימי יהורם אחר שסרה מעל ה' הרתה לזנונים, ואפשר שהחזיקה את המלוכה מכח בניה אלו ואמרה שהם מזרע בית דוד.

ולפי זה מובן מדוע דוקא ביואש נאמר בגמרא (ע"ז מד.): "ויוציאו את בן המלך, ויתנו עליו את הנזר ואת העדות", 'נזר' זו כלילא, 'עדות', א"ר יהודה אמר רב, עדות הוא לבית דוד שכל הראוי למלכות הולמתו, וכל שאינו ראוי למלכות אין הולמתו. ע"כ. ולפי דברינו נראה שעתליה טענה שבניה הם מבני המלוכה שנשתיירו ממלכות בית דוד, וזה הילד אינו מהם, ואילו יהוידע הכהן הגדול טען שבניה הם בני זנונים ואינם מבית דוד אלא מאיש אחר, וזה הילד הוא שארית בית דוד. ולכן בדקו את הדבר בנזר שהיה בו עדות ונס שרק מלך הראוי למלכות מבית דוד הנזר הולמתו, וכיון שהלמו ידעו הכל שיואש מבית דוד, ובני עתליה ילדי זנונים המה. ולכן רק על מלך זה נאמר בקרא שעשו סימן זה. ובזה מובן היטב מדוע משחו את יואש מפני מחלוקת עתליה, והרי לפום ריהטא לא היה אמת בטענתה, והאריכו בזה הפסוקים אי ערעור ומחלוקת שלא ע"פ דין מצריך משיחה בפ"ע. ולפי דברינו ניחא.

מ. ועוד אעיר הערה נוראה, מצאתי במשנת רבי אליעזר (פרשה ד עמ' 75): 'גדול הוא השלום, שאפלו עשה אדם כמה מצוות ולא עשה שלום, אין בידו כלום. שכן מצינו ביהוא, שעקר ע"ז מישאל, והשמיד את בית אחאב והרג איזבל הרשעה, ולפי שלא היה בידו שלום, כאלו לא עשה כלום. ומנין שלא היה בידו שלום, שנאמר 'ויאמר יהוא מה לך ולשלום סב אל אחריי'. ע"כ.

ותמוה מאד הרי נצטוה להשמיד את כל בית יהוא, ומה שייך להשלים עם יהורם. וצ"ל שהיה צריך לשאוף לשלום, ולקוות שיחזרו בתשובה, ואולי אף לברר אם שבו, ואף כשהורגם להצטער על אותם מישאל שנהרגו וחסר בשלמות של כלל ישראל. וכל כוונתו בהריגה היתה לא כדי לקיים המלכות בידו, אלא להביא שלום ושלמות לכלל ישראל. והא גופא שחטא בכך שלא הסיר את העגלים, משום שרצה להעמיד את מלכותו וחשש שילכו לבית דוד, מוכיח שלא היתה כוונתו לשלום ושלמות מלכות ה'. ואף אם נאמר שבו' שנות עתליה חשש שמא ילכו ישראל ליהודה ויעבדו את הבעל והאשירה, והעדיף בשב ואל תעשה להניח את העגלים של ירבעם, בכ"ב שנותיו האחרונים שמלך יואש ע"פ יהוידע הכהן הגדול לא היה חשש בזה.

מא. ועוד יש להעיר שמצינו במדרשים שעתליה ובניה נחשבים מחריבי הבית, וכגון בתנחומא (תשא יב, שמות רבה תשא פרשה מ רמז ג) הביא שהקב"ה הראה לאדם הראשון: 'לדוד מייסד הבית, לשלמה בונהו, לעתליה אם אחזיה ובניה מנתקין את מסמרות הזהב של בית המקדש, יהוידע מתקן'. וכהנה רבות.

ומשמע שחורבן הבית של שלמה נעשה ע"י עתליה, ויהוידע נחשב בונה מחדש. וחזינן שבאמת נגזרה כליה על בית דוד ועל המקדש. אלא שנעשה חסד וחס הקב"ה על שארית ונצר לזרעו, וניצול יואש, ויהוידע תיקן שוב הבית. ועולים הדברים עם מה שביארנו שעיקר הסתת עתליה את ישראל כי תם מלכות בית דוד. וראה במלבי"ם (דניאל יב יא) שהתחיל למנות את מנין שנות הגלות שראה דניאל משעה שהסירה עתליה המרשעת את התמיד, והעמידה שקץ משומם של הבעל בהיכל²⁶.

מחשבה ומוסר

תתקיג

26 ובדומה לזה יש להעיר שכמעט לא מצינו בתנ"ך ובש"ס שנקרא אדם פרטי בשם תואר הרשע, ומצינו תואר זה במחריבי הבית נבוכדנצר הרשע, מלכות בבל הרשעה, טיטוס הרשע, רומי הרשעה, וכן מצינו בתנ"ך שעתליה מכונה מרשעת.

ואפשר לבאר טעם הדבר, ע"פ הגמרא (ב"מ קה.): 'מאי פריצי זיתים, אמר רב הונא רשעי זיתים. אמר רב יוסף ומאי קראה, 'ובני פריצי עמך ינשאו להעמיד חזון ונכשלו'. רב נחמן בר יצחק אמר מהכא 'והוליד בן פריץ שפך דם'. וברש"י (ד"ה פריצי) פירש, וז"ל: 'כדמפרש, רשעי זיתים וענבים, שהן לעולם בוסר, שאין בישולן נגמר לעולם'. עכ"ל.

ומבואר שגדר רשע הוא דבר שאין לו תקוה ואחרית טובה, אלא נשאר בוסר לעולם. ופריצי עמך ינשאו להעמיד חזון, היינו ערב רב שלאחר כל הגלות עדיין לא באו על תיקונם ואין תקוה לאחריתם משום שישארו בוסר לעולם. וכן בן צדיק שנולד לו בן פריץ שמפסיק ועוזב את דרך אביו. וכן יש רשע שפוגם ומועל בבית ה', ועדיין אפשר שיהיה לו תיקון, ויש ירידה לצורך עליה, ועדיין יש תקוה לאחריתו. אך מי שהחריב את בית ה' אלוקינו, היינו הפסקה מוחלטת של הכלי והכח לתקן את העולם במלכות שדי, ואף שבודאי יבנה מחדש, מכל מקום המחריב הוא בודאי רשע, שהוא בודאי הרס את התקוה והאחרית. ואפשר שזה הביאור ב'ובאו פריצים וחילוה'.